

**QAACCESSA KITAABA ASOOSAMAA ILILLII EDEDARRAA
IRRATTI KAN XIYYEEFFATE**

MAQAA QORATTUU: LEENSEE FIIXUMAA

WARAQAA QORANNOO DIGIRII BACHILARII AARTII

AFAAN OROMOO, OGBARRUUFU QUUNNAMTII

GAMISAAN GUTTACHUUF DHIYAATE

MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUFU FOOKILOORII

KOLLEEJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANOTAA

JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII

YUUNIVARSITII FINFINNEE

FULBAANA 2014/2021

FINFINNEE OROMIYAA

**QAACCESSA KITAABA ASOOSAMAA ILILLII EDEDARRAA
IRRATTI KAN XIYYEEFFATE**

MAQAA QORATTUU: LEENSEE FIIXUMAA

GORSAAN: BINIYAAM JAMBAREE(MA)

WARAQAA QORANNOO DIGIRII BACHILARII AARTII

AFAAN OROMOO, OGBARRUUFU QUUNNAMTII

GAMISAAN GUTTACHUUF DHIYAATE

MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUFU FOOKILOORII

KOLLEEJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANOTAA

JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII

YUUNIVARSITII FINFINNEE

FULBAANA 2014/2021

FINFINNEE

OROMIYAA

Galata

Hunda dura bu'aa ba'ii jireenyaa keessa na dabarsee Sadarkaa kanaan kan na gahee hojii koo kana hojjedhe akkan xumuruuf kan na gargaaree Waaqayyoon nan galateeffadha. Itti aansuun akkaataa qorannoo gegessuu keessatti nuffee osoo hin jedhiin irra deddeebiin kan na sirreessaniifi karaa na qabsiisan Biniyaa Jambaree(MA)tiif galanni koo guddadha. Akkasumas, Abbaakoo Fiixumaa Bantii, Haadhakoo aadde Masarat Tooboofi hiriyootakoo mara jalqabaa kaasani hanga dhummaatti wantoota na barbachiiisaan naaf guutuun milkaa'ina qorannoo kootiif deggersa baajetaa naaf godhaan guddaan galateeffadha.

Baafata

	Fuula
Qabiyyee	
Galata.....	i
Baafata.....	ii
Axareeraa.....	iv
BOQONNAA TOKKO: SEENSA.....	1
1.1 Seenduubee Qorannichaa	1
1.2 Ka'umsa Qorannichaa	2
1.3. Kaayyoo Qorannichaa.....	2
1.4 Barbachisumma Qorannichaa	3
1.5 Daangaa Qorannichaa	3
BOQONNAA LAMA: SAKATTA'AA BARRUU.....	4
2.1 Maalummaa Og-barruu	4
2.2 Faayidaa Og-barruu	5
2.3. Gosoota Og-barruu.....	5
2.4. Maalummaa Asoosamaa	6
2.5. Faayidaa Asoosamaa.....	6
2.6. Goroowwan Asoosama	6
2.7. Caacculee Asoosamaa.....	7
2.7.1. Namfakkii	7
2.7.2. Jaargocha	8
2.7.3. Yoomessa.....	10
2.7.4 Waldiddaa	12
2.7.5 Ija.....	13
2.7.6 Ergaa	14

2.7.7. <i>Seenaa</i>	15
2.7.8. Maalumma Dubbiiwwan Qoolaa.....	15
2.8 Maalummaa Yoomessa.....	16
2.9. Gosootaa Yoomessa.....	16
2.10. Haala Qindaa'ina Yoomessaa Asoosama Ilillii Eeddarraa.....	16
BOQONNAA SADI: MALA QORANNICHAA	17
3.1. Saxaxa Qorannichaa.....	17
3.2. Madda Raga.....	17
3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu.....	17
3.3.1. Iddattoo Qorannichaa.....	17
3.3.2. Mala Iddatteessuu Qorannichaa.....	17
3.4. Mala Funaansa Ragaalee.....	17
3.4.1. Sakatta'a Dookimentii.....	18
3.5. Mala qaaccessa Ragaalee.....	18
BOQONNAA AFUR : ODEEFANNOO XIINXALUUFII HIIKUU	19
4.1. Haalota Yoomeessi Ittiin Mul'atan.....	19
4.1.1. Yoomessa Bakkan Mul'atan.....	19
4.1.2. Yoomessa yeroon mul'atan.....	20
4.1.3. Yoomessa Haala Jireenya Hawaasaa.....	23
4.2. Faayidaa Yoomessa Asoosamichaa.....	24
BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOO FI YABOO	25
5.1. Cuunfaa.....	25
5.2 Argannoo.....	25
5.3 Yaboo.....	25
Wabiilee.....	26
Waraqaa Mirkaneeffannoo.....	27

Axareeraa

Qorannoon kun kan geggeeffame yoomessa asoosama "Ilillii Ededarraa" qaaccessuu irratti. Kaayyoon goorroo qorannoo kana yoomessa asoosama Ilillii Ededarraa qaacceessuudha. Kaayyoon gooree immoo haalonni yoomessi ittin mul'atan kanneen akkamii akka ta'an addaa basaanii ibsuu, gochoota yoomessicha keessatti rawwaataman ibsuu akkasumaas faayidaa yoomessi dubbisaaf qabu ibsuudha. Malli qorannoo kana hojjechuuf dhimma itti bahaame mala qorannoo akkamtaadha. Dhuma qorannoo kana keessatti cuunfaa, argannoowwaan haala yoomessi itti mul'atan barreessaan asoosamicha yoomessa muraasatti fayyadamuun haala addunyaa dhugaa kan ibsuu ta'ufi yaanni furmaata kan ka'aamanidha.

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1 Seenduubee Qorannichaa

Dhalli nama jiruuf jireenya kan mata isaa qaba. halaa jruuf jireenya kanas kan ittin ibsaatu ogbarruudhani. ogbarruun dabarsaa beekumsa sadarkaa adda addaa irra jiru kan qabudha. yaada kana irratti Assffaa(2009)akka ibsuutti "ogarruun dabarsa aadaa ummatatti galmee jiruuf ilma nama kan ta'e, kan namooni hubbannoo, beekumsaafi sadarkaa adda adda qabudha" jedha.

Akka yaada olii kanaatti ogbarruun kan muxxannoo jiruuf jireenyaa hubbannoo fi beekumsaa labata itti anuuf dabarsaaniidha. Ogbarruun gosa sadii qaba. Isaanis dirama, walaloofi asoosamadha. goorroowwan ogbarruu kanneen keessaa asoosamni kan barreessaan ofii isaatiin waan hawaasa keessatti mul'atan bifa barreeffamaan kalaqee kan dhiyeessudha.

Yaada kanas Misgaanuu (2012:15) irratti yammuu ibsuu "asoosmni akkakuu ogbarruu barreessan tokko gochalee addunyaa dhugaa keessaa jiraachuu danda'an ka'umsa godhatee akka hubbannoo fi ilalcha dandeetti barreessan kalaqaa isaattin qindeessuudha" jedha. Kanaa jechuu immoo barreessan asoosama tokko yeroo barreessuu namoota addunyaa kana irra jirratan irratti hunda'ee ilalchaa fi hubbannoo ofii isa qabu itti dabaluun kalaqee kan barreessuudha. Asoosamni tokko ruqilee yookaan caaccuulee adda adda irra ijarrama caccuuleen asoosama immoo asoosama tokkotti warra lubbu horanii fi asoosama akka asoosama ta'u warra tasiisanidha. Caccuuleen asoosama kunneen immoo jaargocha, nam fakkii, waldiddaa, haala itti fayyadamaa afaanii, ija, kallatti seenneffama, erga fi yoomessadha.

Caccuulee asoosama keessaa yoomessi tokko yoo ta'uu innis jecha lama irraa kan ummameedha. Fedheesaa(2013) akka ibsuutti "jehii kun walitti dhufeenya jechoota lama yoomii fi eessa jedhurra umamee" jedhee ibsa. yoomessi kunis yeroo, bakka fi haala hawaassumma seenaan tokko keessatti rawwaatte kan agarsiisuudha. kanaa jechuun immoo gochii rawwatame tokko yeroo akkamii akka rawwatee, bara, ji'a, guyyaa, ganama fi galgala. yeroo akkamii akka rawwate, wanti rawwate kun immoo bakka akkamitti akka rawwate fi haala akkamii keessatti akka rawwate kan agarsiisuudha.

Yaada kanaa Misgannuu (2012:19) yammuu ibsuu "seenaan asoosama tokko essatti akka dalagamee fi qoodattoonni asoosamicha eessatti akka argama, essaa akka jirataan, seenaan

isaanii essatti akka jalqabani essatti akka xumuuraan agarsiisuun, baadiyya yoo ta'e badiyyumma, maggala yoo ta'e amala magalumma agarsiisuu dand'uun asoosamichi dhugumma akka qabatuu qoodattonni asoosamicha keessatti argamu bakka bu'oota namoota lubbuun addunyaa kana keessaa jiraatanii agarsiisa"jedha.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Yeroo adda addaa asoosamarratti qorannoon garaagaraa adeemsifameera. Miseensota yookaan caacculee asoosamaa tokko tokkoon addaan baasaanii qaaccessuunis darbee darbee in mul'ata. Haa ta'umalee Seenaan asoosama keessatti yeroo alkallattiin ibsamu bara adda baasaanii beekuun dubbistoota rakkisuu mala.

Kanumarraa ka'uudhaan, qorannoo kana keessatti akka ka'umsaatti kan fudhatame kitaabota asoosamaa tokko tokko biratti rakkoowwan akkasii argaa turuudha. Kanaaf, qorannoo kana keessatti ka'umsi olaanaan Kun immoo akkan asoosama Ilillii Edearraa irratti qorannoo geggeessuuf na kakaasera.

Qorannoo kunis gaaffilee bu'uuraa armaan gadiif deebii kenna.

- Yoomessi asoosama Ilillii Edearraa haala keessatti mul'atuu?

- Haalli qindaa'ina Yoomessa asoosamichaa kan akkamiiti?

- Tooftaalee yoomessi asoosamichi ittiin dhiyaate kan akkamiitii?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa yoomessa asoosama Ilillii Edearraa keessatti argamu qaaccessuudha.

Kaayyoo gooree qorannoo kanas;

-Yoomessi asoosama Ilillii Edearraa haala kam keessatti akka mul'atu ibsuu.

-Haalli qindaa'ina yoomessa asoosama Ilillii Edearraa kan akkamii akka ta'e addaan baasuu.

-Tooftaalee yoomessi asoosama Ilillii Edearraa ittiin dhiyaate balballoomsuu.

1.3 Kaayyoo Qorannoo

Kaayyoo qorannoo lamatu jira. Isaanis

Kaayyoo goorroo fi kaayyoo gooree jedhama.

Kaayyoon goorroo qorannoo kanaa qacceessa yoomessa asoosama Ilillii Eeddarraa keessatti mul'ataan qacceessuudha.

Kaayyoon gooree qorannoo kanaa:

- Yoomessi asoosama Ilillii Eeddarraa haala keessatti akka mul'atu ibsuu.
- Haalli qindaa'ina Yoomessa asoosamichaa addaan baasuu.
- Tooftaalee yoomessi asoosamichaa ittiin dhiyaate mul'isuu.

1.4 Barbachisumma Qorannichaa

Qorannoon kun namoota ni gargara. Keessumaayyuu namoota asoosama barreessaniif haala asoosamni ittin barreeffamu bakka yookaan haala asoosamni ittin barreeffamuu, akkamitti midhagee erga barbadee akka dabrsuutti, yeroo sanan fi haala isaa wal simsiisaani akka barreessanif muxxannoo nama nidabala. Kana malees qorattoota mata-duree kana fakkaatu irratti qorannoo hojjetaniif akka madda odeeffaannoofi madda ragaatti tajaajiluu danda'a.

1.5 Daangaa Qorannichaa

Qorannoo tokkof daangaan waan murteessadha. Qorannoon daangaa hin qabnee qorannoo guutuu ta'uu dhiisuu danda'a. kanaafuu qorannoon kun kitaabota Ogbarruu Afaan Oromoo keessaa asoosama irratti yoo ta'u, kitaabni asoosamichaas "Ilillii Eeddarraa" Urjii Lammii Ammaareetiin kan barreeffameefi, qorannichis caacculee asoosamaa keessammoo kan inni ittiin dangeeffame qacceessa yoomessa asoosama irrattidha. sababni qorannoon kun dageeffameefis caacuulee asoosamicha baay'ee waan ta'aanif altokkon qorachuun ulfata waan ta'eefi.

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'AA BARRUU

2.1 Maalummaa Og-barruu

Og-barruun Oguma wa kalaquu ta'ee muuxanno jiruu fi jireenyaa keenyaa haqarratti hundaa'ee akka hubatamuu danda'utti midhagsee kaa'a. Wasaneen(2008:178) hiika ogbarruu yoo ibsu "Og-barruun hika tokko kan namootni hundii irratti waliigalan hin qabu" jechuun ibsa. Yaada kanarra kan hubatamu, hika og-barruu ilaalchisee kan waali galaa akka hin jireedha. kunis yaada bal'aa waan qabuuf hikni adda addaa itti kennamu danda'a.

Hiikni kennamuuf karaa dirree qorannoo illee garaagararummaa akka qabaatu taasiseera. yaada kana ilaalchisee Asaffaan (2009;17) yoo ibsu "Namootni dirreewwaan qoranno garaagaraa keessatti argaman Og-barruun gama addaaddaan ilaaludha" jedha. Yaada kanarraa kan hubannu, hayyootni addaaddaa akkaataa dirree hojii isaanin akka og-barruu hiikanidha.

Ogbarruu Asaffaan (2009:20) yoo ibsan, ogbarruun dabarsa aadaa uummataati. Galmee jiruufi jireenya dhala namaa kan namoota muuxannoo, hubannoofi beekumsa sadarkaa adda addaa qabaniiti" jedha. Yaada kanarraa kan hubannu ogbarruun kalaqa sammuu Dhala namaa ta'ee kan haala jiruufi jireenya, aadaa, duudhaa, barsiifata, falaasamaafi ilaalcha hawaasaa dhalootaa dhalootatti kan dabarsu ta'uusaati.

Dabalataanis, Tafariin (2005:179) waa'ee ogbarruun yoo ibsu, "Ogbarruun siyaasni, aadaan, seenaan, beekumsiifi ilaalchi addunyaa uummata tokkoo maal akka fakkaatu kan ibsuufi dhalootaa dhalootatti kan ittiin darbuudha" jedha. Yaada kanarraa kan hubannu ogbarruun eenyummaa hawaasaa tokkoo mul'isuuf ga'ee guddaa kan taphatu ta'uusaati.

Ogbarruun kunis kan maddu hawaasa keesaa. Yaada kana Asaffaan (2009:19) yoo ibsu, "ogbarruun hawaasa keessa waraabamee deebi'ee hawaasaaf kan dhiyaatu daawwitii jiruufi jireenya dhala namaati" jedha. Yaada kanarraa kan hubannu ogbarruun hawaasa keessa akka madduufi waa'ee hawaasaa irratti kan xiyyeeffatu ta'uusaati.

2.2 Faayidaa Og-barruu

Og-barruun jiruu fi jireenyaa keessatti faayidaalee hedduu qabaachuu ni danda'a. Bu'aa ba'ii keessa darbame kaasee mul'isa. Faayida ogbarruun qabu Asaffaan (2009:36) irratti yoo ibsu, "Og-barruun bu'aa ba'ii hawaasni tokko keessa darbeefi keessa darbaa jiru galmeessee dhalootaaf akka darbu taasisa"jedha. Yaada kanarraa kan hubannu ogbarruun bu'aa ba'ii jiruufi jireenyaa, gadda, gammachuu, bal'inaaf dhiphina hawaasni tokko keessa darbe kuusee ol kaa'uun dhalootaa dhalootatti kan dabarsu ta'uusaati.

2.3. Gosoota Og-barruu

Gosoota og-barruun ilaalchisee Beekaan (2013:8)yoo ibsu,"Uummatni aadaa barreessuu hin qabne ogbarruu afoola yoo qabaatu, Uummanni aadaa barreessuu qabu ammoo ogbarruu barreeffamaa qaba jechuudha"jedha. Yaada kanarraa kan hubannu gosootni yookaan gooroon ogbarruu bakka lamaatti qoodamusaati. Isaanis: Og-barruu barreeffamaafi Og-barruu afoolaati. Gosoota ogbarruu kanneen keessaa qorannoon kun ogbarruu barreeffamaa irratti kan xiyyeeffateedha.

Og-barruun barreeffama bifa barreeffamaan waraqaa irratti barreeffamaan dhiyaatuufi ergaa dabarsuudha. Fedhasaan (2013:67)yoo ibsu, "ogbarruun barreeffamaa kalaqa sammuu ilma namaa bifa barreeffamaan jiru hunda hammata"jedha. Yaada kanarraa kan hubannu ogbarruun barreeffamaa waan barreeffamaan jiru hunda hammataa osoo hin taane kanneen kalaqa sammuu dhala namaa kan dabalatee ta'udha.

Gosoota ogbarruun barreeffamaa bakka sadiitti qoodama. Isaaniis: Asoosama, diraamaafi walaloodha. Qorannoon kunis gosoota ogbarruu barreeffamaa keessaa asoosama irratti kan xiyyeeffateedha.

2.4. Maalummaa Asoosamaa

Asoosamni damee Og-barruu barreeffamaa ta'ee bifa hololoon kan barreeffamuudha. Yaada kana ilaalchisee Geetaachoo(2093:133)yoo ibsu, "Asoosamni hojii kalaqa ilmoo namaa kan uumama isaa bu'uureffachuun haala bareedaa, nama amansiisuufi bashannansiisuun kan barreessan barreessee dhiyeessuudha" jedha. Yaada kanarraa kan hubachuun danda'amuu, asoosamni hojii kalaqa ilma namaa ta'uu fi bashannansiisaa ergaa kan dabarsu ta'uu isaati.

2.5. Faayidaa Asoosamaa

Jiruu fi jireenyaa nama keessatti asoosamni faayidaalee hedduu qaba.Wasaneen(2000:48)yoo ibsuu, "Asoosamni gochaalee adda adda haala jireenya hawaasummaa keessatti namootni rawwatan qeequuf fi barsiisuuf daandii sirridha" jechuun dubbata. Kanarraa kan hubannu, xiyyeeffannoon asoosamaa jireenya hawaasan Wal qabachuu fi barsiisuuf kan qophaa'e ta'uu isaati.

Faayidaa asoosamaa Fedhasaan(2013:28) yoo ibsu,"Faayidaan asoosamaa gammachuufi boqonnaa sammuu nama gonfachiisuu, safuufi Seera barsiisuu,gochaa balaaleffachuufi waan gaarii qeequudha" jedha. Yaada kanarraa kan hubannu asoosamni faayidaa hedduu qabaachusaati.

2.6. Goroowwan Asoosama

Qoqqooddin asoosamaa haala bal'insa isaani irratti hundaa'a Fedhasaa (2013;68) "haala bal'iinsaarratti bu'uureffamuun asoosama bakka lamatti qooduu ni dandeenya. Isaani asoosama dheeraa fi asoosama gabaabaa jedhama" jechun bakka lamatti qoodeera.

Asoosamni dheeraan jaarraa 18ffaa keessa erga eegalee kaasee hanga ammaatti karaa adda addaa hiikni itti kennamaa jira. Garuu, hiika hayyootni marti irratti waliif galan lafa kaa'uun hin danda'amne. Wasaneen(2008:84)yoo ibsu, "Asoosamni dheeraan seeneffama kalaqaa ta'ee kan bifa hololootiin dhiyaatu, seenaa tokko jalqaa kaasee hanga dhumaatti kan seenessuudha'' jedha. Yaada kanarraa kan hubannuu asoosamni dheeraan seenaa bal'aa kan seenessuu ta'uusaati.

Akkaataa hiika jiruutti asoosamni gabaabaan yeroo dubbisuuf fudhatu giddu-galeessa taasifata. Wasaneen(200:86) yoo ibsu, "Asoosamni gabaabaan hojii Og-barruu kalaqaa ta'umsa

altokkottin dubbifamuun xumuramudha" jedha. Yaada kanarraa kan hubannu asoosamni gabaabaan seenaa qeenxee kan seenessuufi yeroo gabaabaa keessatti dubbifamee kan xumuramuudha.

2.7. Caacculee Asoosamaa

Caacculeen asoosamaa bu'ura asoosamaati. Caacculeen asoosamaa guutummaa asoosamichatti humna kennuun midhegsu. Kanas Fedhasaan (2013:68)yoo ibsu"Miscensota asoosama xinxallun yaada asoosamaa sanaa qalbeeffachuuf nu gargaara" jedha.Yaada kanarra kan hubannu caacculeen asoosamaa asoosama tokko xiinxalanii hubachuuf, qeequufi madaaluuf kangargaaruu ta'uusaati. Caacculen kunneenis namfakkii, jaargocha, yoomessa, waldiddaa, ija, ergaa, seenaa, afaaniifi haala dhiyeenyaati.

2.7.1. Namfakkii

Namfakkiin namoota barreessaa asoosamaan uumamanii seenaa asoosama tokkoo raawwatan yookaan seenaan irratti raawwatuudha. Misgaanuun (2012:21) yoo ibsu,"Namfakkiin namoota seenaa asoosamaa keessatti hirmaachuun amala dhala namaa hunda calaqqisiisaniidha. Kanaaf abbaa seenaa yookaan abbaa oduu jedha""jedha. Yaada kanarraa kan hubannu namoota asoosama keessatti gochaa raawwatan namfakkii akka ta'aniidha.

Namfakkiin nama, bineensota, beelladoota, wantoota ykn humnoota hojii kalaqaa keessatti nama bakka bu'anii hojii dhalli namaa hojjatu raawwatan. Gama biraatiin namfakkoonni abbaa seenaa akkuma ta'uu isaaniitti yeroo baay'ee namoota yoo ta'an, bineensotaafi wantoonni biroo nihammata. "character is a person or animal who takes part in the action of a literary work). The people in novels are referred to as characters." Zerihun, (1992)

Namfakkoonni addunyaa asoosamaa keessatti foon uffatanii, amala ilma namaa gonfatanii, waan ittiin waamaman ykn gahee kennameefi bakki jireenyaa qophaa'eefi afuura kan baafatan, kan dubbatan, kan nyaataniifi dhugan, akka namoota addunyaa dhugaa kan jiraataniifi du'an, kan beela'aniifi dheebotan, kan wal jaalataniifi wal jibban, kan gammadaniifi gaddan, namoota addunyaa asoosamaa sammuu barreessaatiin kalaqamaniiti jedha. Namfakkoonni bakkaafi bara asoosamichi barreeffame keessaa waan maddaniif bakka bu'oota bara sanaafi iddoo sanaa ta'anii aadaa, ilaalcha, yaada, jiruufi jireenya bara sanaa calaqqisiisu.

Namfakkiileen qaamota seenaa asoosama sanaa ofitti fudhachuun gochoota raawwataniidha; hojii kalaqaa keessatti kan: Seenaa sochoosu, Kan gochoota raawwatuufi, Gochoonni irratti raawwatamaniidha.

Ijaarsa kalaqaa keessatti barreessaan namoota lubbuu qaban fakkeessuun uumuun namfakkeessuu jedhama. Namfakkiileen jalqabbii seenaa asoosamichaatii kaasee hanga xumura seenichaatti mula'atan namfakkii guddaa jedhamu(Major Character(Protagonist)).

Namfakkiileen yaada namfakkii guddaa faallessanimmoo namfakkiilee masaanuu (antagonist) jedhamu. Namfakkiileen seenaafi yaada asoosamichaa babal'isuuf bakka addaa addaatti mul'atanii badanimmoo namfakkiilee xixiqqoo jedhamu. (Minor character)

Namfakkiileen dandeettii cimina kalaqa yaada sammuu barreessatiin kan uumaman yommuu ta'u, yommuu dubbistootan wal baran bifa lamaan dhihaachuu danda'u. Fakkeenyaaf:

Kallattidhaan: Malli kun kan barreessaan nuffii tokko malee waa'ee namfakkiilee sanneenii irra deddeebi'uudhaan himuudha. Fkn: bifa, amala, mudaa, ilaalchaafi yaada namfakkilee yoo ta'u,

Alkallattiin: Kunimmoo, gocha namfakkiileen seenicha keessatti raawwataniin, dhiibbaa namfakkilee biroorraan gahaniin, haala namfakkiileen biroo waa'eesaanii dubbataniin, fedhii namfakkiileen sun qabaniin beeksisuudha.

2.7.2. Jaargocha

Jaargochi haala seenaan asoosama tokkoo sababaafi bu'aan wal qabatee tooraan ijaaramuudha. Gochoonni kunis wal qabatani walirratti ijaaramuun gochi tokko isa biraa uumuuf sababa yoo ta'u, bu'aan gocha sanarraa argamuu gocha biraa isa boodaan dhufuuf sababa ta'uun seenaa asoosamichaa bal'isa. Fedhasaan(2013:68) yoo ibsu, "jaargochi haala seenaan asoosamaa sababaafi bu'aan wal qabatee tooraan ijaarame ijaarsa gochootaati" jedha.

Haala seenaan sun itti qinda'e, miidhagina seenichaaf kenne beekun barbaachisaadha. Seenaan sun miidhage jechuun kan danda'amu haala qindoomina issatiin. Jaargochii qindoomina ta'umsoota walqabate yoo ta'u kunis salpha ykn walxaxaa ta'u danda'u. Jaargochi dhiyeenya tartiiba qabu daandii seenaa hojii ogbarruu tokkooti.

Jaargochi qindoomina raawwii haala tartiibaa yeroo qabuun dhiyaatudha. Kunis seensa walxaxiinsa waliinjiru, waldiddaa dhiphisaa deemuun fixee ga'ee carraa namfakkii kootamaa tokko agarsiisun furmaata kennuun kan xumuruudha.

Jaargochii waldiddaa humnoota lama jedhuutti jiru adeemsifamuurraa madda. Waldiddaan kunis calqaba ka'uun sadarka olaanaattii guddacha deemeeti dhumarratti waldiddichi furmaata argata.

Ibsa (Exposition): Kun seensa seenichaaa yoo ta'u barreessaan seenduubee ykn odeeffannoo qooddatootaa marsaatiif ibsa kenna. Kanamalees haala waldiddaan uummamuu danda'uun ibsa.

Bakka kanatti iddoo qoddattootni eenyummaa isaan itti barru, amala isaanii, gochaafi rawwii isaanii faana akka walbarruuf kan taasifamuudha. Namfakkiin sun nama akkamii akka tahe, jireenya akkamii akka hawwu, amma immoo jireenya akkamii keessa akka inni jiraatu tilmaamuu ni dandaeenya. Gama biroon immoo ilaalcha namfakkiin sun qabuufi qabdu, jireenya akkamii akka isheen obsaa jiraachisaa jirtu tilmaamuun ni danda'ama. Ka'uumsa kana keessatti obsaafi haati buddeena isaa walitti dhufeenya akkamii akka isaan qaban ni tilmaamna.

Olka'iinsa (Rising of Action): Hirmaattootni seenaa ka'umsa keessatti walbaraa dhufan fedhii, amala, kayyoo, taateewwan hawaasaa keessatti beekamaa tahan fudhachuu, fudhachuu dhabuu yookiin gochaa garaagara qabaachuun wanta yaadan sana galmaan gahachuuf ni carraaqu. Kana keessatti galma geessiftootni seenaa sun yaadan waldhabaa walitti bu'insi isaanii jabaachaa adeema. Ta'uumsota tartiibaan dhiyaatan keessatti ta'uumsi tokko kan biroo uumuun waldiddaa olkaasa. Iddoo kanaatti dubbiin dubbii dhalaa deemuun seenaan babaallata. Haala kanaan ta'umsooni olka'a deemee fiixeerra ga'a.

Guutmiira /Bantii/ (Climax): Sadarkaa kanatti yerootti seenaan asoosamichaa seeneffama keessatti iddoo kun iddoo olaana ta'e yeroo subseenichi sadarkaa olaanaa ga'ee, waldiddaan jirus guddate furmaataaf karaa akka akka banamu taasisa.

Iddoo kanatti waanta nuti arginu seenaan barreessaan barreesse as gahe kuni sadarkaa sadarkaadhaan guddachaa guddachaa deemuun yommuu inni fiixeerra gahutu mul'ata. kana malees walitti bu'iinsi namfakkiilee gidduutti ture sun haalaan dabalaa dhufee bakkatti garmalee olka'ee argamuudha. Bakka kanatti walitti bu'iinsi yookiin seenaan asoosamichaa garmalee

olbahee kan mul'atuufi bakka seenichaaf murteessaa ta'edha. Iddootti waan hundumtuu goobanee olka'ee haalaan mul'atudha.

Bu'iinsa /Laafaa Dhufuu Dubbii/ (Falling of Action/: Qindoomina jaargochaa kana keessatti waldiddaan uummamee dhiphinaa keessa galee hirschachaa deemuun ta'uumsota jiran ibsa gara furmaatatti iddoo itti deemuudha.

Seenaan asoosamichaa inni jalqabaa kaasee haalaan guddachaa guddachaa deema dhufee guutmiira irra gahuun booda immoo gara qabbanaa'aa qabbanaa'aa deema. Taateewwan walmuddaa turanis gara furmaata argachuutti kan deemanidha. seenawwaan asoosamicha keessatti argamanis kanaan booda dabalaa dabalaa kan deeman osoo hin taane hunduu suuta suuta hir'achaa deema.

Furmaata (Resolution): Sadarkaa kanatti waldiddaan jiru furmaata argate yeroo dhuma seenichaatti deemuudha. Waldiddaa jaargochichaatiifis furmaanni ni kennema. Goolabni (Conclusion) ammoo addaan gala gabayaa galgalaati.

Iddoo kanatti namfakkiin olaanaa asoosamichaa kan ta'e obsaa baay'ee itti dhiphatuufi tureefi lubbuun isaa kan wareegamaaf kennaa ture keessaa bahuun gara jireenya aaragalfii yookiin boqonnaa qabuutti itti cehuun furmaata gama tokkoon argatuudha.

Haala kanaanis waldhabbeen asoosamicha keessatti haalaan finiinaa dhufe suuta suuta jechuun yommuutti furmaata argachaa deemu argina. Seena asoosamichaa keessaatti ijoo guddaan bakka itti dhiphatuudha.

2.7.3. Yoomessa

Taateen tokko yeroofi bakka itti raawwatamu qaba. Yaada kana Misgaanuun(2012:19) yoo ibsu, "Yoomessi yeroo fi bakka seenaan asoosamicha keessatti seeneffameefi ta'iinsi tokko keessatti raawwatame kan ibsuudha" jedha. Yaada kanarra kan hubannu yoomessi bakka qooddattoonni itti argamaniifi gochaa raawwatan ta'uudha.

Yoomessi yeroofi bakka seenaan asoosama dhangala'aa tokko itti raawwatame; Deebii gaaffii yoomii fi eessaa jedhuuti. Akkasumas, bara seenaa, kurmaanawwan waaggaa, torban ji'ootaa, seenduubee hawaasdinagdee, uumama naannoon tokko ittiin beekkamuun ibsamu. Rawwiin

ogbarruu tokkoo iddoo itti raawwatameefi yeroo ittii raawatame agarsiisa. Kanaafuu, yoomessi asoosama dhangala'aa asoosamicha dhugummaafi miidhagina gonfachiisuun dhaamsa barbaaddame gammachiisaa dabarsuuf gargaara.

Faayidaafi Tooftaalee Dhiyeessa Yoomeessa Asoosamaa:

Seenaa asoosama tokkoo keessatti akka dalagame, **namfakkiiwwan** asoosamichaa, eessa akka jiraatan, seenaan isaanii eessatti jalqabee eessatti akka xumurame asoosamichi dhugumaan akka qabaatu taasisa.

Barreessitootni tokko tokko bakka seenaan asoosama tokkoo itti dalagame: kallattiin yommuu himan kanneen biroon immoo alkallattiin asxaa, mallattoo wantoota nannoo sanatti argaman fayyadamuun agarsiisu.

Birkiin yoomessaa inni biroo immoo **yeroo** yommuu tahu yeroon seenaa asoosamichaa itti rawwatamu bakka sadiitti qoodama.

1. Bara seenawaa namfakkiiwwan seenichaa keessatti argaman itti jiraatan, bara seenaan asoosamichaa itti dalagame.

2. Tibba yookiin waqtiilee seenaan asoosamichaa itti dalagameefi namfakkiiwwan keessa jiraatan.

3. Guyyaa, aduu, halkan, sa'aatii, ganama, galgala,... gochaawwan seenichi itti rawwatame hunda ofkeessatti hammata.

Seenaan yeroo alkallattiin ibsamu bara adda baasanii beekuuun dubbistoota rakkisu bara seenawaadha. Bara seenawaa adda baasanii baruudhaaf tooftaalee armaan gadii fayyadamuun gaariidha. Tooftaaleen kunis

Barreeffamicha keessatti jireenyi hawaasaa ibsame yookiin ibsamuu akka danda'amu qalbeeffachuunidha. Namfakkiiwwan asoosamicha keessatti argaman: Ilaalchaafi yaada isaan calaqqisiisaniin, Meeshaa isaan itti fayyadamaniin, Akkaataa uffaannaa isaaniin, Haala jiruufi jireenya isaanii xinxaluudhaan namoota bara kamii akka ta'an adda baasuunidha.

2.7.4 Waldiddaa

Waldiddaan asoosama keessatti qaamota waaliin mormaaniidha.yaada kana ilaalchisee Fedhasaa(2013:17) irratti yoo ibsu"Waldiiddaan Wal falmii yookiin mormii alaafi keessa namfakkii guddaa fi human birrootiin uumamudha" yaadni armaan olii kan ibsu waldiddaan namfakki gidduutti uumamuu akka danda'uudha.

Caaccuuwwan miseensota asoosama keessatti mul'atu keessaa isa tokkoofi baay'ee barbaachisaadha. walmormiiwwaan qamoota lama jidduutti dhimmoota garaagaraarratti taasifamudhaa. Qabsoo humnoota faallaa ta'an lama gidduutti adeemsifamuudha. Walitti bu'iinsa gochootaa, yaadaa fi fedhii namfakkoota gidduutti uumamudha. Qabsoo humnoota lama gidduutti taasifamudha.

Asoosama tokko keessatti waldiddaan: qooddattoota gidduutti (Physical Conflict), qooddataafi hawaasa gidduuttii (Ethical conflict), akkasumas, qooddatama tokko keessatti (Emotional/Psychological) uumamuu danda'a.

Gosoonni Waldiddaa, walmormii yookiin waldhabiinsi kunis haala lamaan mul'ata. Isaanis: waldiddaa qaama alaafi waldiddaa qaama keessaati.

Qaamootni waldorgoman yookiin walmorman lama yommuu isaan olaantummaa isanii agarsiisuuf carraaqaniidha. Carraaqiin isaan taasisanis wantoota adda addaa faana akkasaan walitti bu'an isaan tasiisa. Namfakkiin olaanaan kaayyoo isaa galmaan gahachuuf jecha yommuu asiifi deddeebi'u qaamoota hedduu waliin walitti bu'iinsa uuma.

Waldiddaa Namfakkiiwwanii, walitti bu'iinsi kuni garaagarummaa: ilaalchaa, amantaa, siyaasaa, kaayyoo, ejjennoofi eenyummaa namfakkiiwwan qaban irraa ka'uun kan uumamanidha. Dabalataanis: inni tokko isa biroo caalee fayidaa argachuuf, fudhatama qabaachuuf, caalee argamuuf yoo carraaqu walitti kan bu'udha.

Waldiddaa namfakkiifi uumaa: qooddattootni asoosamicha keessaa haalaafi yeroo adda adda keessatti fedhiin isaanii guttachuudhadhabuun waaqa faana kan walitti bu'anidha. Yerootti uumaa mormuun mormiisaa dhageessisudha. yommuu uumaa faana mormii gaggeessu kanammoo duuba deebi'ee wa'ee jireenyasaa darbee, galma ga'iinsa har'a dhabaa jiruuf sababni akka uumaa

tahetti lakkaa'a; waan akka uumaan isa miidhuuf ka'eetti oflakkaa'uun mormiisaa haalaan guddisee dhageessisa.

Waldiddaa namfakkiifi uumamaa: wadhabiinsa humna uumamaa faana qabsoo tasifamudha. Qabsoo kaniinni qabuus jiraachuuf jecha kan taasisudha. Fakkeenyaaf beela, gogiinsa, biqiloota, bineensotafi kkf. Faana jireenyasaa mo'achuuf jecha kan walitti bu'udha. Walitti bu'iinsi askeessatti arginu kunniin waldiddaa namfakkiifi uumamaa jidduu jirudha.

Waldiddaa namaafi hawaasa: Waldiddaan namaafi hawaasaa kunis namni dhuunfaan tokko yeroo gareen murtaa'a tokko aadaa, dudhaa, sirnaafi heera bulmaata saba tokkoo mormuun kan ka'an jiraachuu danda'a. Kanarraa kan ka'e hawaasni aadaafi sirna bulmaataa keenya hin dhiisnu jechuun yeroo falmu namfakkiin tokkommoo isaan mormuun yoo ka'e walitti bu'iinsi ni umama.

Waldiddaa keessaa (internal conflict): Waldhabiinsa namfakkiin sammuu isaa faana taasisudha. Namni yeroo ofumasaa ofiin yommuutti waldhabu keessa yaada isaa faana walitti bu'a. Wantoota gara sammusaatti dhufanii isa dhiphisaniif yommuu inni deebii kennuu dadhabe ofumasaan ofitti bu'udha. Walitti bu'iinsi kunis kan uumamu, Waldiddaa fayidaafi faayidaa, Waldiddaa fayidaafi miidhaa, Waldiddaa miidhaafi miidhaarraa kan madde tahuunidha.

2.7.5 Ija

Iji haala seenaan asoosama tokko ittiin seeffamuudha. Yaada kana. Fedhasaa(2013:82) yoo ibsu,"iji kallatti seenaan asoosamaa ittiin himamuudha. Barreessaan seenaa tokko yeroo qindeessu nama dubbistootatti seenicha himu waliin kalaqa innis seenesaa jedhama" jedha.

Ija seenessuu kan jedhamu iddoo barreessan namfakkoota ka'uun seenaa hojii ogbarruu tokko ittiin dhiyeessu. Ijji seenessuu seenaan sun eenyuun akka seenfamaa akka jiruu ramaddii kamiin dhiyaachaa akka jiru agarsiisa. Isaanis:

1.Ija seenessuu ramaddii tokkoffaa:seenaan asoosamichaa qooddattoota jaargocha sana keessaatti argamu tokkoon dhiyaata. Bamaqaawwan ija seenessaa gosa kanaa keessatti mul'achuu danda'an kanneen akka ana/ani fi nu/nu'i kanneen jedhamaniinidha. Seenessaan akka waan seenicha

keessatti hirmaateetti waan dhiheessuuf wa'ee ofiisaa itti dabalee yookiin gurra guddisee dhiheessuu danda'a.

2.Ija seenessuu ramaddii lammaffaa: Kallattiin seenessuu kun ati/si, isin jechaa ramaddii lammaffaan kan dhiyaatu yommuu ta'u barruu guutuu keessatti male asoosama dhangala'aa keessatti ija seenessuu bal'inaan mul'atuu miti. Namootni lama yommuu isaan walitti dudubbatan haalaan mul'ata.

3.Ija seenessuu ramaddii sadaffaa: Ija seenessuu kana keessatti bamaqaawwan isa, ishee, isaan jedhamantu mul'ata. Seenessaan seenichaa barreessaa/asoosaa seenichaa ta'uu danda'a. Ramaddiilee bamaqaa kanaan seenicha kan seenessu yoo tahe asoosamichi ija akkasiin seeneffame jennee dubbachuu dandeenya. Haala kanaan ramaddii ija sadeffaan seenaan sun dubbistoota asoosamichaa bira dhaqqabuu danda'a.

Ijji seenessuu ramaddii sadaffaa seenessaa; hundabeekessa (Third person omniscient), ija seenessaa hundabeekessa murtaawaan (Third person limited omniscient dhiyaachuu danda'a.

Ijji seenessaa hundabeekessaa, gochaafi jecha qooddattoota hundaa qofarratti kan hundaa'u osoo hintaane sammuu isanii keessallee seenuun ilaalcha isaaniillee qooddattoonni dubbistoonni asoosamichaa waan qooddattoota asoosamichaa dubbistoonni akka beekaniif gargaara. Bakkiifi yeroon osoo isa hin dangessiin waan hunda jalqabaa hanga dhumaatti namatti hima. Seenessaan kuni ija akkawaaq jedhamuun beekama.

Ija seenessuu hunda beekessi murtaa'aa, qooddataa kootamaarraatti xiyyeeffata. Kanaafuu, ijji seenessuu kun dubbistoonni asoosamichaa waan qooddataan muummichaa yaadu, fedhu, hojjatuufi dubbatu, akka beekaniif gargaara. Seenessaan fedhii, yaadafi ilaalcha namfakkiiwwan hunda guutummaa guutuutti hinbeeku. Gocha wa'ee seenichaa keessatti dalagamu ta'ee waa'ee namfakkiiwwani beekumsa seenessaan qabu murtaawaadha.

2.7.6 Ergaa

Hojiin kalaqaa kaamiyyuu waan barreeffamuuf qaba. Kaayyoon kunis haala jireenyaafi muuxannoo namfakkootaa, seenaa asoosamichaa, waldiddaafi caaculewwaan birootiin kuulamee darba. Ergaan kunis, miseensota asoosamaa keessaa dhaamsa walii galaa barreessaan

dubbistootaaf karaa ittiin dabarsuudha. Misgaanuun(2012:27) irratti yoo ibsu,"Ergaa walii gala asoosama tokko dubbachuun hin danda'amu"jedha.

Yaada kanarraa kan hubaatamu, asoosamni tokko ergaawwan adda addaa qabaachuu waan danda'uuf ergaa isaa kana jedhani daangessuun akka hin danda'amneedha.

Dhaamsi, ergaa dimshaashaafi killayyaa asoosaan dabarsuu barbaade. Dhaamsi, ergaa ijoo asoosaan dubbistootaaf dabarsuuf kaayyeffate yommuu ta'u, innis kan dubbistootaan salphamatti hubatamu ykn hinhubatamne ta'uu danda'a. Tooraafi fuula asoosamichaa murtaawaarratti kan argamu osoo hintaane cuunfaa waliigalaa hojii asoosamichaati.

Yoomessi, waldiddaan haalli dhiyaannaa qoddattootaa, ijji seenessuufi miirsagaleen dagaagina dhaamsaatiif tumsu. Dhaamsi hojii ogbarruu keessatti dhiyaatu karaa lamaan dhiyaachuu ni danda'a. Kunis karaa kallattiifi alkallattiti.

Ijoon ergaa dhimmoota ciccimoo hawaasa keessa jiran haala jireenyaafi sadarkaa isaa, aadaa, duudhaa, barsiifata, amantii, siyaasa. dinagdee, kallattiin, yookin habalakaan calaqaqissisa. Barreesitootni tokko tokko immoo yoomessaa asoosamichaa gargaaramuun dhaamsasaa dabarfachuu danda'a. kanneen biroon immoo maqaa qoddataa achi keessa jiruun dhaamsisaa walqabatee moggaafamuu mala. Kanneen biroon immoo kanneen kanarraa adda godhanii dhoksaan ergaa asoosama isaanii dabarfachuu danda'u. Gama biroottiin mata dureefi ergaan asoosamaa walqabachuu ykn walqabachuu dhiisuu danda'a.

2.7.7. Seena

Seenaan caacculee asoosamaa keessaa isa tokkodha. Innis haala asoosamni tokko ittiin xumurame kan agarsiisuudha. Seenaan asoosamaa tokkoos gammachisaa, gaddisiisaa yookaan wal makaa ta'uu nidanda'a. Seenaan ta'iiwwan asoosamaa walduraa duubaan seeneffaman ta'ee kan Jalqaba akkana ta'e, achiin booda akkas ta'e...dhumarrattimmoo akkana ta'e jechuun kan himamuudha. Namni asoosama dubbise tokko waan deebisee nama birootti himuudha.

2.7.8. Maalumma Dubbiwwan Qoolaa

Dubbiwwan qoolaa asoosama keessattii gahee guddaa qaba. Fedhasaa(2013:96)yoo ibsu, "Dubbiin qoolaa jechoota haala qaromina qabuun qindeeffamanii ergaa darbuu barbaade

dabarsuudha" jedha. Yaadni haayyuu armaan oli kan hubachisu, dubbiin qoolaa haala qindoomina qabuun qindaa'uu isaati kunis asoosama keessa keessatti barbaachisaa kan ta'edha.

2.8 Maalummaa Yoomessa

Yoomessi caacculee asoosamaa keessaa isa tokkodha. Yoomessi asoosama tokkoo keessatti bakkaf yeroo gochii tokkoo itti rawwate kan ibsudha. Akkasumas haalaaf yeroo gochoonii asoosama tokkoo haala jiruuf jireenya hawaasa waliin wal qabsisee kan mulatudhaa. Akkaa Misgaanuun (2012:19)yoo ibsuu, yoomessi: yeroof bakka seenaan asoosamichaa keessatti seeneffameefi ta'iinsi tokkoo keessatti rawwatame kan ibsuudha. Yaada kana irraa kan hubannuu yoomessi bakka qooddattooni itti argamaniifi gochaa rawwataman ta'uudha.

2.9. Gosoota Yoomessa

Yoomessi asoosama tokkoo Karalee garagaraan mulaachu danda'aa.

Isaanis,

- Yoomessa Dimshaashaf.

- Yoomessa Murtawwaa jechuun nii danda'amaa.

2.10. Haala Qindaa'ina Yoomessaa Asoosama Ilillii Ededarraa

Haali qindaa'iina yoomessa asoosama Ilillii Ededarraa yeroo ilaalu Kara laman ilaalun ni danda'aama. Innis, kallattifi alkallattiidha. Kallattin yeroo ibsamu, ganama, galgala, halkan, bara akkasi, guyyaa akkanaa jedhamee ta'uu danda'a. Alkallattin yeroo ibsamu, ammo taatee yeroo ta'e keessa raawwatame maqaa dhahuudhaani. Bakki immoo naannoo seenaan Sun itti raawwate ilaallata. haala teessuma Lafa,haala qilleensa naannoofi kan kana fakkattan mul'isa. Haalli hawaasummaa haala jiruufi jireenya uummata asoosama Sana keessatti eeramee kan calaqqisiisuudha.

BOQONNAA SADI: MALA QORANNICHAA

3.1. Saxaxa Qorannichaa

Qorannoo kana geggeessuuf gosti qorannoo dhimmi itti bahamee gosa qorannoo akkamtaati. Sababni isaas gosti qorannoo kanaa odeeffannoo argamu qaaccessuun jechootaan ibsa. Qorannoo kana galmaan ga'uu mala balballoomsaatti dhima baheera. Dhimma Kana Addunyaan (2011:10) yommuu ibsu,"qorannoon akkamtaa jiruufi jireenya hawaasaa kan ibsuufi Haala ilaalchaafi fedhii hawaasaa gadi fageenyaan ibsuurratti human guddaa kan qabuudha"jedha. Yaada kanarraa kan hubannuu qorannoon akkamtaa gaaffii maaliif? akkamitti? jedhaniif deebii kan Kennu ta'uusaati. Walumaagalatti haallii fayyadama saxaxa Kanas bu'aa qorannichaaf barbaachisu to'achuu dandeessisifidha.

3.2. Madda Ragaa

Qorannoo hojjechuuf maddi ragaa isa barbaachisaafi murteessaadha. Qorannoo kana hojjechuufis maddii ragas qorataan dhimmaa itti bahe madda ragaa tokkoffaadha. kunis kan ta'uu danda'eef asoosamni yoomeessa isaa xiinxalame bifa barreeffama kan argamuudha. walumaagaalatti maddii ragaa qorannoo kana Madda ragaa tokkooffa ta'uun qorannichi geggeeffama.

3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu

3.3.1. Iddattoo Qorannichaa

Qorannoo tokkoof iddattoon murteessaadha. Iddattoon qorannoo kanaa asoosama Ilillii Ededarraati. Kunis asoosamicha gadi fageenyaan irra deddeebi'ee dubbisuun odeeffannoon irraa waan sassabamuufidha.

3.3.2. Mala Iddatteessuu Qorannichaa

Qorannoo kana geggeessuu keessatti malli iddatteessuun itti gargaaramu mala iddatteessuu miti carraa keessa mala akkayyoootti dhimma baha. Sababni isaas asoosama hedduu jiran keessaa asoosama Ilillii Ededarraa kaayyeffachuun osoo carraa hin buusin waan filadheefidha.

3.4. Mala Funaansa Ragaalee

Qorannoo kana geggeessuu keessatti malli funaansa ragaa dhimmi itti bahamu sakatta'a dookimentiiti. Sakatta'a dookimeentii kanas yaadannoo qopheeffachuun kitaaba asoosama Ilillii Ededarraa gadi fageenyaan dubbisuun yoomessi asoosamichaa sakatta'ame xiinxalama.

3.4.1. Sakatta'a Dookimentii

Qorannoon kun geggeeffamuuf malli ragaan ittin sassaabame, sakatta'a dookimeentiiti. Sakatta'i dookimeentii Kunis kitaaba asoosama Ilillii Eeddarraa dubbisuun yoomessa isaa xiinxaluun kan sakatta'amuufidha.

3.5. Mala qaaccessa Ragaalee

Malli kun mala odeeffannoon sassabamee ittiin hiikamuudha. Qorannoo kana geggeessuu keessatti odeeffannoo sakatta'a dookimentii argamu xiinxaluun balballoomsama. Balballoomsii taateewwan asoosamicha keessatti raawwataman sababaafi bu'aan wal qabsiisee kan ibsu waan ta'eefidha.

BOQONNAA AFUR : ODEEFANNOO XIINXALUUFU HIIKUU

Asoosamni kan caaccuulee garagaraa of keessa qabudha. Isaanis kanneen akka waliddaa, yoomessa, namfakkii, jaargochafi erga fa'a. Caacculee kanneen keessa yoomessi tokko yommuu ta'u, kunis gosoota garagaraafi bakkeewwan garagaraatti kan rawwatamuufi faayidaa garagaraa seenaa asoosamichaaf kan kennanidha. Kanaaf odeeffannoowwan armaan oliitti tuqamaan mata dureewwan boqonnaa kanaa itti aanani dhufan keessatti kan xiinxalamuufi hiikaamudha.

4.1. Haalota Yoomeessi Ittiin Mul'atan

Yoomessi bakka, yeroo fi haala jireenya hawaasan mul'achuu danda'a. Bakka gochii tokko rawwate, yeroo gochii keessatti raawwateefi, haala hawaasa gochi tokko keessatti rawwate yoomeessa agarsiisuu danda'a.

4.1.1. Yoomessa Bakkan Mul'atan

Yoomessi kun kan inni mul'atu bakka yookaan iddoo ta'iin tokko itti ta'e yookaan seenaan itti rawwatee ibsuu kan mul'isuudha. yaada kanaas kitaabicha keessa yoo fudhaanu:

Magaalaan Asallaa magaalaa guddoo Oromiyaa, Finfinnee irraa kiloomeetirii 175 fagaatee argamti. Karaa guddaa magaalaa kanaa qaxxaamuru irratti manneen waggaa soddamaan dura mukkeen ciccimoo kan akka Ejersaa, Birbirsaa, Heexoofi, dhagaa cimoo Qarsaa jedhamu wajjin walmakamee irraa kanhojjetaman keessaa tokko ta'uu, namoonni ganda kanaa nidubbatu(fuula 5).

Yaada olii kannaarra kan hubbannu yoomessi kun yoomessa bakkan mul'atedha. Barreessichiis bakka dhaloota namfakkii kana ibsuun kan eegaledha. Kanaas bakka dhaloota Obsee ta'uusaa ibsuuf jechadha. Bakkii dhaloota Obsee akka irraa caalatti ifa ta'uutti magaalaa Asallaa magaalaa guddoo Finfinneerraa fageenyashee ibsa. Akkasumas, waggaa soddamaan duras seenaa magaalatti addeesseera. Mee kan itti aanus haa ilaallu.

...Bakkii dhalootashee magaalaa Asallaa ganda sagal qarqara laga Walkeessaa jedhamtuudha. Abbashee Obbo Jimaafi haadhasee Aaddee Tolashiirra dhalaatte. Obseen mucaa simboo qabeettii harki jaarsaa guddiseedha. Dubbiin arrabashee keessaa ba'uu kan nama hinquuqnedha. Abbaafi haatishee yoo wal dhabanillee

jaarsa taatee walitti araarsiti. Rifeensa lama hin biqlchiinee taatuyyuu dubbiin

afaan ishee keessa ba'u hayyuu ta'ushee akeeka (Fuula 10).

yaada olii kanaarraa kan hubbannu, yoomessi olii kun yoomessa bakkan mul'atedha. barressichiis bakka dhaloota namfakkii kanaa magaalaa Asallaa jala ta'u isaafi badiyyaatti dhalachuu ishee ibse. Bakki dhaloota Obsees ganda maqaan isaa 'sagal qarqara laga Walkeessaa' jedhamuudha. yoomessi kunis bakka dhaloota Obsee maqaa dhahee waan ibseef yoomessa bakkan kan mul'atedha. Kana malees:

Obseen akkuma abbaan ishee gorsaa ture barumsa ishee qofa hordofuudhaan barumsa kutaa kurnaffaafi kudha lammaffaa qabxii gaarii galmeessuudhaan Yuunivarsitii Arbaaminciitti muumme 'Siivil Injineriingii' dhaan digirii jalqabaa barachuu eegaltee turte. Garuu akkuma isheen barumsa simisteera tokkoffaa barachuu eegalteen abbaan ishee dhukkubsachuu eegale... (Fuula 71).

yaada olii kanaarraa kan hubbannu, Obseen barattuu barumsa kutaa kurnaffaafi kudha lammaffaa qabxii gaarii galmeessuudhaan Yuunivarsitii Arbaaminciitti muumme 'Siivil Injineriingii' dhaan digirii jalqabaa barachaa turuushee, bakkicha barreessaan maqaa isaa adda baasee ibseera.

4.1.2. Yoomessa yeroon mul'atan

yoomessi yeroon mul'atu yoom? ji'a kam? guyyaa kam? kanaas halkaan moo guyyaafi barii kan jedhuu yoomessa ibsuudha. yoomessii haala kanaan mul'atees kitaaba kanaa keessa yoo ilaaluu:

“...bara hoggantoonni mootummaa habashaa hundi yeroo ammaa kana Afaan Oromoo dubbachuufi barachuun, uummaticha fakkaatanii waan barbaadan bitanii gurguraa 'bizinesii' isaanii itti hojjechaa jiru...”(fuula 19).

Yaada olii kanaarra kan hubbannu, bara bulchiinsa mootummaa habashaa keessa dhiibbaa Afaaniifi uummata Oromoo irra ture barreessichi dubbisaa isaa quba qabsiisa. Asirratti yoomessa yeroo barreessan kun sirriitti hubachiiseera. Akkasumas, armaan gaditti kitaaba asoosamichaa keessaa yoomessa yeroon kan walqabatu,

“...sambata guyyaa waaree booda guyyaa itti manarra achii deeman miti yoo ta'ees, har'a garuu Didhaa fi hiriyootni isaa uffannaafi kophee harkaatti qabatani gara mana eessumasaa deemuuf qajeelaniiru...”(Fuula 37).

Yaada oliirraa yoomessi nuti agarru yoomessa guyyaan ibsamee fi guyyaa keessaa immoo waaree boodaan kan ibsaamedha. Yaada kannarra kan hubatamuu guyyaa inni itti aanu sanbataa guddaa waan ta'eef karaa deemuf guyya hin mijannee ta'uutu mul'ata. Yoomessi yeroon asoosama kanaa keesatti mul'atu kan biroon guyyoota maqaa dhahuun qofa osoo hin taanee aduun dhihuun wal qabatee taatee uumamaa ilma namaa kan ta'e hirriibaan wal qabatee yoomessa yeroon ibseera. Kanas kitaabichaa keessa yoo fudhannu:

Halkaan keessa sa'aatti 8:00 ta'eera. Qaamni bututaan gammoojjii keessa deema oole

muka jallatu mana isaa itti fakkaannaan of gadhiisee rafaa jira. Bineensi maqaan isaa hin beekamne malkaa qaxxaamuree dhufee afaan itti bane. Iyya qaanqessee yoo utaa'ee ka'u, cireesaa irra ciisaa jira...(Fuula 28).

Yaada olii kana irraa kan hubannu yoomessi yeroon wal qabatee haala adda addaan mullata. Kunis Didhaafi hiriyooni isaa walqabatani deemsa dheeraa deeman. Deemsa dheeraa deeman kanaanis guyyaan darbee halkan itti ta'uutu mullate. Halkan ta'uu isaa waanti agarsiisu hirriibaan fudhatamuu isaadha. Sababni isaas namni kan rafu irra caalaa halkan waanta'eefi dabalees haala hirriibaan walqabate kanaan ibsuu qofa osoo hin taane, halkan maqaa dhahuu halkan keessaa sa'atii sdeet ta'eera jedhees halkan ta'uu isaa bifa shakkii hin qabneen ibseera. Kana malees yoomessi kun yoomessa halkanii ta'uu kan ibse keessaa barreessaan namfakkii qooda fudhachiise kana abjuu abjoochisuun yeroon isaa halkan ta'uu isaa mulliseera. Kitaaba asoosamichaa keessaa ammas yaada walfakkaatu haa ilaallu:

...."Akka hin liqimfamneef lubbuudhaaf utuu wirriiqqatuu harka isaan bishaan reebuu cinaacha Moyiiboon keessa rukutee galaana hirriibaa keessaa dammakse. Moyiibooniinis yeroo hirriiba keessaa ka'u "maaltaate, maaltaate nagaa mitimoo Firoomsa?" jedhee

yeroo gaafatu Firoomsaanis sagalee Moyiiboon dhaga'ee hirriba keessaa 'bir' jedhee ka'e.

Miilli guyyaa jooraa ooleefi yaanni guyyaa boo'aa oole halkan galaana abjuu daakaa bula"
(Fuula 131).

Yaada olii kanarraa kan hubannu hirribni kan rafamu irra caalaa halkani kanaanis walqabatee namfakkiin Moyiiboonfi hiriyaan isaa guyyaa deemaa oolani halkan rafuu eegalan. Rafanii boodas halkan abjuun hirribarraa nahanii dammaqanii wal dammaqsan. Abjuu kanaan walqabatee yeroon kun halkan ta'uu hubanna.

Kana malees kitaabicha keessaa:

...Obsinaafi Margaan dargaggota lama waamanii mari'achiisan. Suuraa Boonaa kan waggoota lama fuula dura harkaa fuudhee fidee Dabalaafi Gonfaatti agarsiise. Suuraan isaa sababeeffamee bu'aa mataa isaaniif isa harkaa fuudhamellee har'ammoo ittiin eenyummaasaa beekuuf barbaadamee akka qabamu, qabamee akka ajjeefamuuf raayyaa waraanaa diinasaatii kan, ta'an Dabalaafi Gonfaanis taarifa konkolaataa kan dhagaafi galaa, bakka ciisicha isaanii fudhatanii gara magaalaa Jimmaatti qajeelan. Boonaan barnootasaa waggaa tokkoffaa haala gaariin xumuree boqonnaadhaaf gara maatii isaatti galeera. Baadiyyaa bakka dhaloota isaatii abbaa isaafi harmeesaa bira erga tutturee, eessuma isaa dubbisuuf gara magaalaa Dambidoollootii deebi'aa jira. Dachaasaafi Gonfaan gara galgalaa buufata konkolaataa magaalichaa keessa bakka itti ergaman ga'uuf ganamaan sakatta'iinsa eegalan. Fuula isaanii gara bahaatti qajeelfatanii utuma deemanii ganda jedhamu ga'aniiru. Gaaffii waa'ee Boonaatiif isaaniif dhiyaatu deebisuuf sirriitti odeeffannoo gahaa qabu(Fuula 99).

Yaada olii kanarraa kan hubannuu: suuraa Boonaa waggoota lamaan duura harkaa fuudhee Dabalaafi Gonfaatti agarsiise. Dabalaafi Gonfaan gara galgalaa buufata konkolataa magaalaa Dambidoolloo gahaan kan jedhu yoomessa yeroo ta'uu isaatu hubatama. Akkasumas magaalichaa keessa bakka itti ergamaan gahuuf ganamaan sakata'insaa eegalan kan jedhuu yoomessa yerooti. Sa'aatiin Dabalaafi Gonfaan buufata konkolaataa magaalaa Dambidoolloo ga'an galgala keessaa ta'uu isaati. Kana kan nutti agarsiisu akkuma achi ga'aniin utuu eessayyuu hin dhaqin siree qabatani buluu isaaniiti.

4.1.3. Yoomessa Haala Jireenya Hawaasaa

Yoomessi asoosama kana keessatti haala jireenya hawaasaatiin nimullata. Kan namfakkiilee asoosama tokko keessatti qooda fudhatan gahee akkamii qabu nigammadumoo nigaddu? Kan jedhu yoomessa haala hawaasaatiin kan ibsamaniidha. Asoosama “Ilillii Ededarraa” jedhu keessatti yoomessi haala jireenya hawaasaan kan mullate namfakkii askeessatti hirmaatan gariin miira gaddaa gariin miira gammachuun kan argamaniidha. Haala jireenya namfakkii asosama kanaa keessatti hedduun kan gaddaniifi jireenyi kan itti hin tolle gammachuun namfakkii kanneen irraa jechaanis ta'e gochaan kanin mullanneedha. Namfakkiin asoosama kanaa hedduun jireenya gaddaa kan jiraataniidha.

Yoomessi haala jireenya hawaasaa kan biroon Dokteer Firoomsaan bakka hojii isaaniitii dhufanii gadda isaanii ibsatanii deebi'an. Yaada kana kitaabicha keessaa yoo fudhannu:

...Yeroo kana kunoo Dokteer Dagaagaan bakka hojii isaatii dhufee hirmii tufee deebi'ee gale. Hiriyoonna Mooyiboon mana abbaa isaa iyyaafatanii dhufanii boo'anii maraatanii maatii isaafi ollaa isaanii boossisan. Haata'u malee reeffasaallee harka isaaniitiin hin awwaallanne. Yoo nyaatanis isaanitti hin minyaa'u, yoo rafnis hirribni isaan hin qabu.

Utuu uffatanii dirribni isaanii isaanitti ho'uu dide. Utuu hojiin harkatti babbada(Fuula 148).

Yaanni kun kan ibsu Dokteer Firoomsaan du'uu Mooyibooniitti gadduu irraa kan ka'e gara maatii Mooyibon deemee gadda ibsachuu isaati. Kana malees hiriyoonna Mooyiboonis gara maatii Mooyibon deemuun gadda isaanii ibsachuudhaaf boo'anii maatii isaas dabalani boossisuun isaanii haala jireenya gaddaa keessa jiraachuu agarsiisa. Akkasumas;

Gaaddiseen ilma tokkicha naaf godhattee Hospitaalatti dhukkubbarra kan ka'ee garaashee baqaffattee utuun dhala hawwuu dhala dabaalee hingodhaattin hafee kanuumaayyuu tokkicha ilmakoo utuun kunuunsuu, hiriyaan gaariidhaas gadheedhaas, tuttuqannii mana barnootarraa adda kuchiisiisani fudhatanii deemanii kunoo nuti erga waa'eesaa dhiifnee tuttuurrerra amma ammo namni fakkaatti hindhabuu,.....jedhaanii utuu hin hasaa'iin addaan kutaan(Fuula 151).

Yaada olii kanaarra kan hubbanuu: Haati Boonaa, Boonaa malee dhala biroo utuu hin argaattin hafan. Dhala malee kan haftee ta'uutu mul'ata kanaanis ilma hedduu jaallatan dhabuun gadda irra buute. Kanaarra kan hubbatamuu haalli jireenya maatii Boonaa gadda ta'uutu beekama.

4.2. Faayidaa Yoomessa Asoosamichaa

Faayidaa asoosamni qorattuu kanaaf qabu: bakka, yeroo, haala hawaasa waliin wal qabsiistee asoosamicha haala gaariin akka hubattuuf nigargaara. Yoomeessi qorattuun bakka, yeroofi gochaa addunyaa dhugaa keessatti rawwate waalin wal madaalchiiste keessatti ilaaluuf ni gargaara.

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOO FI YABOO

5.1. Cuunfaa

Boqonnaa kana jalatti kaayyoowwan qabiyyee boqonnaa afraffaa jalatti cuunfaanii kan dhiyaataniidha. Kanaaf qorattuun qorannoo kana yoomessa asoosama Ilillii Eeddarraa keessatti argamuu xiinxalteetti. Asoosamni kun gochoota asoosamicha kanneen akka: bakka, yeroo akkasumas haala hawaasa inni keessatti raawwateefi faayidaa yoomessi asoosamicha keessatti qabu ibseen jira. Kana galmaan gahuuf mala qorannoo akkamatti dhimma baheera. Bakkiifi yeroon seenaa asoosamicha keessatti raawwatame yoomessa asoosamicha keessatti waan hinhammatamneef barreessaan kitaaba kanaa yeroo maxxansaa itti aanu duubistootaaf dhiyeessuu utuu kana keessatti hirmaachisee kitaabni kun midhagina qabachuufi dubiistoota haawachuu danda'a.

5.2 Argannoo

Haalumaa xiinxala geggeeffameettin taateewwan seenaa asoosamicha bakkeewwan akkam akkamii keessatti akka rawwatamaniifi yeroon itti rawwataman bira gahaamanii jiru. akkasumaas seenaa asoosamicha haala jiruuf jireenya hawaasa akkamii keessatti rawwatamanii fi faayidaa yoomessi asoosamichaaf qabu adda baafameera.

5.3 Yaboo

Akka yaada qorattuun qorannoo keessatti:

- ❖ Barreessan asoosama tokko yeroo barreessuu akkataa yoomeessi itti mul'atuu hundaa utuu hin hambisiin utuu faayadaamee caalmaatti gaarii ta'a.
- ❖ Asoosama yeroo baarreessuu baarreessan yoomessa gochoonni keessatti raawwatamaan yoomeessa taatoonni keessa jiraatan utuu addaa baasee haala salphaan dubbistoonni dubbisaani hubatanitti utuu qopha'eera ta'ee irraa caalaatti miidhagiinaaf fudhatamummaa asoosamichaaf gahee gudda qabachuu danda'a.

Wabiilee

Asffaa Tafarraa.(2009).*Eelaa.Seenaa ogbarruu Oromoo* Finfinnee:Far-east trading pLC.

Beekan Gulummaa.(2011).*Yandoo Ogummaa fi Ogwalaloo*:Finfinnee Oromiyaa.

Fedhasaa Taaddasaa.(2013). *Suubii.Bu'uuraalee Ogbarruu Oromoo*.Finfinnee:Subi
Printing press.

Geetachoo Rabbiirra.(2005).*Seerluga Afaan Oromoo*. Finfinnee:Corraz Iternatiinal
Publishing.

Wasanee Bashaa.(200).*Bu'uuraalee Qorannoo*: Addis Abeba. Boolee.

Yeeyiis Biirruu.(2013). Asoosama Dheeraa *Ilkee Arrabaa*.Finfinnee.

Waraqaa Mirkaneeffannoo

Ani qorattuun maqaafi mallattoonkoo armaan gaditti eerame kun waraqaan qorannoo kun hojii koo ta'uu isaa ibsa. Hojiin kun kanaan dura yuunivarsitii kamiyyuu keessatti kan hin dhiyaanne, ta'uu isaafi yaadawwan qorannoo kana dubbise hunda isaanii wabii keessatti kaasuu koo mallattoo kootiin mirkaneessa.

Maqaa Qorattuu:- _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____

Maqaa Gorsaa:- _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____